

Obřad křtu podle Agendy české z r. 1581

Michal Chalupski

Abstract: Baptismal Ceremony according to Agenda česká of 1581

Agenda česká [Czech Agenda] is a still under-researched source of the reformed liturgy in the Bohemian lands. It represents a liturgy influenced by Lutheran theology. This article argues that the form of the baptismal ceremony is based on the Wittenberg church order, published in 1539, and shows how the editors used their German source: Their approach was to some extent creative. There appear various changes compared to the original: Some parts take a different position; the exorcism is only optional and there is no mention of the handing over of the baptismal robes. The baptism itself is performed by a threefold pouring, not by immersion. The Agenda česká follows Martin Luther's example in simplifying the baptismal liturgy and in this respect goes beyond its source. However, this trend was not common in the whole Bohemian and Moravian milieu, influenced by the German reformation. Thus, the Agenda česká represents only one of several streams.

Keywords: Baptism; liturgy; Bohemian reformation; 16th century; Lutheran theology

DOI: 10.14712/27880796.2024.3

Z křesťanských svátostí se pojí s českou reformací na prvním místě večeře Páně, eucharistie. Tento příspěvek se však věnuje jiné zásadní svátosti – křtu. Zaměřím se v něm na pozorování základní formy křestního obřadu, jak jej podává luterskou teologií ovlivněná *Agenda česká* z roku 1581,¹ a na otázku, z čeho její pořadatelé vycházeli a jak se svým zdrojem zacházeli.

Křest v českých zemích v 15. až 17. století

Kromě zmíněného, Lutherovou reformací ovlivněného prostředí, z něž vzela *Agenda česká*, můžeme pro dokreslení různosti tehdejší křestní praxe v našem prostředí zmínit také jiné konfesní směry a jejich díla. Římskokatolickou praxi osvětluje např. latinsky psaná *Agenda Pragensis* pocházející

1 *Agenda Česká, to jest Spis o Ceremoniích a pořádcích Církevních, kterak se slovem Božím a svátostmi Kristovými, lidu v Království Českém pravdu Evangelium svatého majícímu a milujícímu, posluhovati má*, Lipsko: Georg Deffner, 1581, starý tisk uložený in: Praha, Univerzita Karlova, Knihovna Evangelické teologické fakulty, sign. 1 T 161, [cit. 16. 1. 2024], dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-UKPETF1_T_161_____3I6A29D-cs. Knihopis č. 79 tento exemplář neuvádí.

pravděpodobně z let 1476–1479, která obsahuje prvky známé z různých údobí předchozí západní liturgické tradice.²

V jiné agendě, pocházející z roku 1581, která vzešla patrně z prostředí konzervativních utrakvistů,³ nacházíme křestní obřad velice blízký *Agendě Pragensis*.⁴ Přináší však dvě významné změny: první z nich obnovuje starobylou praxi, kdy se po vykonání křtu mohlo i nemluvnatům podávat tělo a krev Páně, druhá předkládá konání obřadu v češtině, nikoli již v latině.

*Agendu správy a posluhování církevního na Horách Kutných*⁵ sestavil nejspíše Václav Štefan Teplický (1565–1621), kněz pod obojí, který užíval dílo Melancthonovo i spisy kalvínských teologů, jinak též školní inspektor

2 *Agenda Pragensis* [Plzeň, kolem 1479], starý tisk uložený in: Národní knihovna ČR, sign. 44 G 44, [cit. 8. 3. 2024], dostupné z: https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__44_G_44_____1J7P3DA-cs. Knihoepis č. INCO02.

Průběh křestního obřadu: Umístění dětí podle pohlaví (chlapci v pravé ruce, dívky v levé ruce kmotra); otázky na vůli ke křtu a na jméno křtěnce; odřeknutí se Satana; exsufflace (dechnutí na tvář křtěnce – darování Ducha sv. a vyhnání ďábla); znamení kříže na čele a na srdci; vložení ruky a modlitba; exorcismus soli; modlitba; vložení soli do úst; modlitba; modlitba nad chlapci; exorcismus; modlitba nad dívkami, exorcismus; modlitba nad chlapci, exorcismus; modlitba nad dívkami, exorcismus; exorcismus nad chlapci; exorcismus nad dívkami; modlitba nad obojím pohlavím; čtení z Mt 19,13–15; vložení ruky na dítě; Krédo, Otčenáš; exorcismus; Effetha (pomazání nosu a uší křtěnce směsí slin a hlíny ve tvaru kříže); vyznání víry (otázky); pomazání olejem na srdci a na zádech a otázka na jméno; otázky na vůli ke křtu a na jméno; trojí ponoření a trojiční formule; modlitba; pomazání křížmem (směsí oleje a dalších látek) na čele; předání oděvu; předání svíce; modlitba; modlitba.

3 Rukopis uložený in: Národní knihovna ČR, sign. Křižovnici XVIII G 21. Dále označuji tento rukopis jako agendu křižovnickou.

4 Struktura obřadu: Před kostelem: postavení chlapců vpravo a dívek vlevo; otázky na vůli ke křtu a na jméno; odřeknutí se ďábla; exsufflace; znamení kříže na čele a na srdci; modlitba s rukama vloženýma na hlavu dítěte; vložení soli do úst; modlitba nad obojím pohlavím; modlitba nad chlapci, exorcismus; modlitba nad dívkami, exorcismus; modlitba nad chlapci; modlitba nad dívkami; exorcismus nad chlapci, exorcismus; modlitba nad dívkami, exorcismus; exorcismus nad chlapci, exorcismus; exorcismus nad dívkami, exorcismus; modlitba nad chlapci; evangelium: Mt 19,13–15 (při čtení vkládá kněz ruce na dítě); kmotři se modlí Otčenáš, Zdrávas, Krédo; kněz vstupuje do kostela a modlí se Otčenáš, nebo Krédo. V kostele: exorcismus; Effetha; předání stoly kmotrovi; jméno dítěte; pomazání olejem na srdci a na zádech ve tvaru kříže; vyznání víry (otázky); otázky na vůli ke křtu a na jméno; trojí ponoření ve jméno Trojice; modlitba; uvedení jména; pomazání křížmem na čele; vložení bílého šatu na hlavu; svíce; možnost eucharistie.

5 [Václav Štefan Teplický], *Agenda správy a posluhování církevního na Horách Kutných, a další texty*, rukopis uložený in: Národní knihovna ČR, sign. XXVIA 19, [cit. 12. 3. 2024], dostupné z: https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__XXVI_A_19___3KH8SM3-cs. (Agenda se vyskytuje ještě ve dvou dalších známých exemplářích.)

a arciděkan kutnohorský.⁶ Oproti *Agendě Pragensis* a agendě konzervativních utrakvistů je jeho křestní liturgie jednodušší.

Pravidlo služebnosti církevních sestavil Tobiáš Závorka Lipenský⁷ a vydal je roku 1607.⁸ Závorka měl zpočátku blízko k Jednotě bratrské. Později se stal luterstvím formovaným knězem a sloužil v několika moravských sborech. Jeho posledním působištěm byl Doubravník, kde zastával děkanský úřad a roku 1612 zde také zemřel.⁹

Formulář křtu v Závorkově *Pravidle* představuje zjednodušení obřadu oproti liturgii, jak byla podána v *Agendě Pragensis* a v Křižovnické agendě, avšak oproti zde zmíněným evangelickým agendám se jedná o obřad bohatší a bližší tradičním vzorům. Patrná je zde starost o duchovní úroveň rodičů a kmotrů. Počítá se i s možností křtít konvertity z jiných náboženství či lidi dosud nepokřtěné, což je spojeno s předkřestní přípravou; pravděpodobně se však jednalo o ojedinělé případy. Zajímavě působí snaha považovat křest za celosborovou, nejen soukromou, událost. K tradičním vzorům odkazuje také možnost konat první část liturgie před kostelem nebo vyznání víry ve formě tří otázek, dále i možnost předání bílého šátku a svíce.

Struktura křestního obřadu: Prosba o požehnání křtu; úvod ke čtení evangelia; evangelium: Mk 10,13–16; vložení rukou a požehnání; promluva; promluva; vyznání víry; otázky; modlitba a modlitba Páně; vyhlášení jména dítěte; křest; modlitba.

- 6 Ota Halama, Utrakvistické agendy k večeři Páně, in: Ota Halama (ed.), *Coena Dominica Bohemica*, Studijní texty UK ETF v Praze, Praha: ETF UK, 2006, 140–141.
- 7 Tobiáš Závorka Lipenský, *Pravidlo Služebnosti Církevních. To jest: Shromáždění všeho spolu, Čehož se při Služebnostech Páně v Církví Svaté od starodávna užívalo a užívá. Od těch, kteříž v Jazyku Českém Služebnosti Boží konají. Shromážděné, spravené a složené od kněze Tobiáše Závorky Lipenského, Děkana Doubravnického: Léta Páně M.DC.VII.* [Velké Němčice u Židlochovic] 1607, starý tisk uložený in: Národní knihovna ČR, sign. 54 A 49, [cit. 16. 3. 2024], dostupné z: https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=NKCR___NKCR__54_A_000049_43OHZY6-cs. Knihopis č. K17177.
- 8 Průběh křestního obřadu: Úvod; promluva; otázky; otázka na jméno; zřeknutí se ďábla; otázka; přijetí za úd církve; znamení kříže na čele; exorcismus; modlitba; povzbuzení; modlitba Páně; modlitba; oznámení jména dítěte; Effetha; požehnání; oznámení jména; otázka na vůli ke křtu; vyznání víry; slova ustanovení křtu a zaslíbení; křest; požehnání; předání roucha (nepovinné); předání svíce (nepovinné); áronské požehnání.
- 9 Halama, *Utrakvistické agendy*, 143 a 145. Viz též Ondřej Matějovský, Odras učení o sedmi svátostech v liturgickém díle Tobiáše Závorky Lipenského, dipl. práce na ETF UK, Praha 2018.

Roku 1580 vydala svoji křestní agendu¹⁰ Jednota bratrská; s menšími úpravami vyšla tato agenda ještě v roce 1612.¹¹ Oproti dřívější praxi v Jednotě zavedené se zde již jako převládající způsob křtu prosazuje křest dětí.¹²

Agenda česká a její německý kontext

Agendě české se stále ještě nedostalo podrobného zpracování.¹³ Její tvůrci zůstávají v anonymitě, víme o nich jen tolik, co sami o sobě prozradili v předmluvě ke svému dílu. Jednalo se o mezinárodní seskupení lutersky orientovaných duchovních. Konstatují, že v učení je mezi nimi naprostá shoda. V obřadech, ačkoli nerozhodují o spáse, se jim jednoty dosud nepodařilo dosáhnout, neboť mezi nimi nejsou jen rodilí Čechové, ale též lidé pocházející z různých zemí a zachovávající rozdílné zvyklosti. V této rozmanité skupině se používají rozličné agendy a knihy. Nyní se však rozhodli pořídit společnou agendu. Jako vzor pro její sestavení preferovali Vitemberskou agendu (ordinování byli totiž většinou právě ve Vitemberku), avšak ta neobsahuje všechny potřebné obřady¹⁴

10 Průběh křestního obřadu: Prosba o Boží přítomnost; úvodní slova; evangelium: Mk 10,13–16; výklad evangelia; otázka na úmysl rodičů; promluva k rodičům (a kmotrům); otázky na otce a kmotry; (otázky na Apoštolské vyznání víry, Desatero a modlitbu Páně); otázka na vůli vést dítě k víře; otázka na odřeknutí se ďábla, světa...; proklamace uzavření křestní smlouvy; úvod k modlitbě; modlitba za křtěnce i jeho vychovatele; výzva obětovat křtěnce k přijetí křtu; otázka na jméno křtěnce; křest trojím politím; výzva k důvěře; napomenutí k plnění slibů; požehnání rodičům a kmotrům. Tabita Landová, *Liturgie Jednoty bratrské (1457–1620)*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014, 387–391, srov. tamtéž 171–173.

11 Landová, *Liturgie Jednoty bratrské*, 165.

12 Tamtéž.

13 Několik informací k ní uvádí Halama, *Utravvistické agendy*, 135 a 138. Věnuje se jí také Ján M. Petřík, *Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích*, Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 1946, 103–108 a Ján Petrik, *Chrámové agendy slovenskej evanj. a. v. cirkvi*, Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1948, 24–34, také Zikmund Winter, *Život cirkvevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*, sv. 2, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1896, 841–844, [cit. 19. 1. 2024], dostupné z: https://www.google.cz/books/edition/%C5%BDivot_%C3%ADrkevn%C3%AD_v_%C4%8Cech%C3%1ch/7lhBAQAMAAJ?hl=cs&gbpv=1&dq=winter%20zikmund%20%C5%BEivot%20c%C3%ADrkevn%C3%AD&pg=PA495&prinsec=frontcover.

14 Jako pohřeb, vyobcování nekajících či potěšování těch, kdo byli odsouzeni ke ztrátě hrdla. *Agenda česká*, VII.

a ani v českých knihách je nebylo možné najít.¹⁵ Proto si přibrali na pomoc i další německé agendy – Braniborskou a Württemberskou.¹⁶

Jakožto *Vitemberskou agendu* mohli snad mít pořadatelé *Agendy české* k dispozici vitemberský tisk církevního řádu *Agenda das ist Kirchenordnung, wie sich die Pfarrherrn und Seelsorger in iren Ampten und Diensten halten sollen* z roku 1548. Jedná se o přetisk lipského vydání z roku 1540¹⁷ a ten je zase konečnou verzí provizorního církevního řádu vydaného ve Vitemberku roku 1539.¹⁸ Pod předmlouvou k agendě z 19. září 1539 jsou podepsáni Justus Jonas, Georgius Spalatinus, Caspar Creutziger, Fridericus Myconius, Justus Menius a Johannes Weber.

Křestní formulář této liturgické knihy je založen na Lutherově *Taufbüchlein* z roku 1526, ovšem nápadnou změnou je přidání promluv (viz tabulku 1).

Martin Luther nebyl liturgickým radikálem. Jeho *Taufbüchlein verdeutscht*, dílo vydané roku 1523, ještě nepodává nikterak pronikavou reformu křestní liturgie. Zachovává v něm hodně z toho, co nabízel tradiční středověký křestní řád.¹⁹ Přidal však novinku – tzv. *modlitbu potopy*, přimluvu za křtěnce, která zmiňuje biblické příběhy spojené s vodou, konkrétně potopu světa, přechod Izraelců Rudým mořem a křest Ježíšův.²⁰ K zásadnější úpravě křestního pořádku přistoupil Luther v *Taufbüchlein aufs Neue zugerichtet* z roku 1526.²¹

15 Protože je agenda psána česky (s některými latinskými částmi), dá se z toho vyvodit, že byla určena do českého jazykového prostředí, tedy primárně pro komunity či alespoň jejich duchovní hlásící se k luterské reformační teologii. Našla však využití i jinde – její vliv na liturgii Jednoty bratrské dokazuje Landová, *Liturgie Jednoty bratrské*, 64. O snaze tvůrců *Agendy české* přizpůsobit se českému prostředí svědčí např. zařazení svátku mistra Jana Husa mezi dny sváteční, i když mezi svátky menší. Srov. *Agenda česká*, 65.

16 *Agenda česká*, V–VII.

17 *Agenda das ist Kirchenordnung, wie sich die Pfarrherrn und Seelsorger in iren Ampten und Diensten halten sollen, für die Diener der Kyrchen in Hertzog Heinrichen zu Sachsen V. G. H. Fürstenthumb gestellet*, Leipzig: Nicolaus Wolrab, 1540, starý tisk uložený in: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 20.Dd.1201, [cit. 16. 1. 2024], dostupné z: <http://data.onb.ac.at/rep/10765E64>.

18 Emil Sehling (ed.), *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts I/1*, Leipzig: Reislund, 1902, 88–89, [cit. 8. 2. 2024], dostupné z: <https://archive.org/details/dieevangelischen00sehluoft/mode/2up>. Viz též Petrík, *Chrámové agendy*, 16.

19 Frank C. Senn, *Christian Liturgy. Catholic and Evangelical*, Minneapolis: Fortress, 1997, 290.

20 Senn, *Christian Liturgy*, 289 tuto modlitbu označuje za Lutherovo vlastní dílo, zřejmě ji však přejal z tehdy poměrně mladé tradice. Karl-Heinrich Bieritz, *Liturgik*, Berlin: Walter de Gruyter, 2004, 588.

21 Das *Taufbüchlein verdeutscht* z roku 1523, v klasické výmarské edici Lutherových spisů (= WA): *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, Bd. 12*, Weimar: Hermann

Tradičním symbolickým úkonům, jako bylo např. pomazání křtěnce olejem či vložení soli do jeho úst, přikládal reformátor pramalou váhu, a proto je zde mohl vynechat. Předání křestního roucha ponechal zřejmě z praktických důvodů – dítě bylo stejně po křtu nutno obléci – a patrně i kvůli zavedenosti tohoto zvyku.²² Lutherovi záleželo především na pravé víře, naslouchání slo- vům Písma a opravdové modlitbě, k níž se měli vnitřně připojit i účastníci obřadu.²³ Tento Lutherův druhý křestní pořádek se stal vlivným činitelem při vzniku dalších luterských církevních řádů.²⁴

Jak už bylo zmíněno, odlišuje se křestní formulář v *Agenda das ist Kirche- nordnung...* od *Taufbüchlein aufs Neue zugerichtet* především tím, že jsou do něj zařazeny promluvy duchovního. Katechezi se tedy dostává důležitého místa, což je pochopitelné pro situaci, kdy bylo třeba lidem vysvětlovat prin- cipy reformačního pojetí křesťanské víry. Svým způsobem se tak obnovuje starobylá zvyklost předkřestní katecheze, ovšem v tomto případě zhuštěné do jednoho obřadu a určené zástupcům křtěnců, nikoli katechumenům sa- motným. Nechybí zde však ohled na okolnosti, jimiž je křestní obřad určen, např. na zdravotní stav dítěte, takže některé promluvy jsou označeny jako nepovinné.

Přidána byla otázka na jméno dítěte v úvodní části; volitelnost prvků zařa- zených před odřeknutím se dábla vyplývá z jejich provázanosti s nepovinnou promluvou. Jinak pořádek poměrně věrně sleduje Lutherovu předlohu. Nelze však tvrdit, že se jedná o pouhý přetisk všeho, co je obsaženo v předloze. Např. druhý článek vyznání víry podává Luther ve stručnější verzi. Zajímavostí je, že oproti Lutherově formuláři se zde gramaticky počítá i se křtem dívek.

Lipský tisk z roku 1540 nám poslouží pro srovnání zdejšího pořádku křtu s křestním formulářem *Agendy české*.

Böhlau, 1891, 38–46; Das Taufbüchlein aufs Neue zugerichtet z roku 1526: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, Bd. 19*, Weimar: Hermann Böhlau, 1897, 531–541.

22 Senn, *Christian Liturgy*, 291.

23 WA 19,538.

24 Senn, *Christian Liturgy*, 291.

Tabulka 1: Srovnání průběhu křestního obřadu v Lutherově *Taufbüchlein* z roku 1526 a v díle *Agenda das ist Kirchenordnung, wie sich die Pfarrherrn und Seelsorger...*

Martin Luther, <i>Taufbüchlein</i> 1526	<i>Agenda das ist Kirchenordnung...</i> 1540
Exorcismus Znamení kříže na čele a na hrudi s příslušnými slovy Modlitba za křtěnce Modlitba potopy Exorcismus Evangelium	Promluva k těm, kdo dítě přinesli Otázka na jméno Exorcismus Znamení kříže na čele a na hrudi s příslušnými slovy Modlitba za křtěnce Modlitba potopy Exorcismus Evangelium (Promluva)
Vložení ruky na hlavu křtěnce + modlitba Páně – bez doxologie (kmotři klečí) Přivedení dítěte ke křtitelnici Požehnání křtěnci	Vložení rukou na hlavu křtěnce + modlitba Páně – bez doxologie (kmotři klečí) Přivedení dítěte ke křtitelnici Požehnání křtěnci (Promluva ke kmotrům) (Otázka na kmotry) (Požehnání ke splnění slibu)
Odřeknutí se ďábla (otázky) Krédo (otázky) Otázka na vůli ke křtu Křest (ponořením) Předání roucha + požehnání křtěnci Přání pokoje křtěnci	Odřeknutí se ďábla (otázky) Krédo (otázky) Otázka na vůli ke křtu Křest (ponořením) Předání roucha + požehnání křtěnci Přání pokoje křtěnci

Srovnání formulářů

Německá agenda uvádí hned na počátku formuláře promluvu k těm, kdo přinášejí dítě ke křtu. *Agenda česká* této promluvě předřazuje pokyny, že se má duchovní otázat kmotrů na to, jaké má křtěné dítě obdržet jméno a není-li již pokřtěno. Promluva pak následuje, pokud křtěnec dosud pokřtěn nebyl. Promluva je volným překladem německého vzoru až po oznámení čtení evangelia, které však německá předloha na toto místo nezařazuje. Místo evangelia v ní figuruje otázka na jméno dítěte, posléze je zařazen exorcismus a označení křtěnce znamením kříže na čele a na hrudi s doprovodnými slovy. Evangelium je v obou agendách vybráno z Marka 10,13–16, jak to odpovídá oběma Lutherovým *Taufbüchlein*. *Agenda česká* pak umožňuje zařadit další promluvu místo výkladu přečteného oddílu, ovšem pokud je k tomu dosta-

tek času a zdravotní stav dítěte to dovolí. Promluvu po čtení evangelia uvádí i německý vzor, a to za stejných podmínek. Překlad tohoto, na zmíněném textu evangelia založeného, napomenutí je opět odvozen z německé předlohy.

Po promluvě uvádí *Agenda česká* modlitbu, v níž se prosí o ochranu a požehnání pro křtěnce. Tato modlitba je opět mírně upravenou modlitbou z předlohy, kde je ovšem umístěna po označení křtěnce křížem na čele a na hrudi. Modlitba je v německé verzi projevem jednotlivce (kněze), kdežto v českém překladu se objevuje zájmeno *my*. V obou agendách na ni navazuje *modlitba potopy*, v níž se kromě připomenutí biblických událostí spojených s vodou žádá o víru pro křtěnce, kterou by bylo utopeno vše, co na něm (ní) zůstává po Adamovi. I německá verze zde užívá na místě prosících množného čísla. Je zvláštní, že překladatelé *Agendy české* neužili v daném kontextu vody vhodný obraz předlohy o svaté arše křesťanství („in der heiligen Arca der Christenheit“) a spokojili se s označením *církev*.²⁵ Pak mohl být vykonán exorcismus, který doprovodilo trojí označení katechumena křížem – na čele, na ústech a na hrudi. Německá agenda sice obsahuje u tří osob Trojice tři značky kříže, ovšem neuvádí, na kterých částech těla má být kříž učiněn. Také místo českého výrazu *přikazují* uvádí patrně expresivnější slovo *beschwere*²⁶ a neobsahuje označení křtěnce nikoli jen za služebníka Kristova, ale také Božího, jako činí česká verze. Exorcismus není v německém textu označen jako nepovinný.

V *Agendě české* následovala společně pronášená modlitba Páně, k níž se pokleklo. Modlitba je zastoupena pouze úvodními slovy, ovšem podle jejího znění v mešním formuláři lze vyvodit, že neobsahovala závěrečnou doxologii. Duchovní pak vstal, vložil ruku na dítě a pronesl požehnání, založené patrně na Žalmu 121,8. Poté položil zástupcům křtěnce u křtitelnice otázku, zda žádají na základě pravé víry, aby bylo dítě křtem zbaveno přirozeného porušení, přijato za dědice věčného života a tím se mu dostalo druhého narození, tentokrát z Boha. Zmínka o křtitelnici v souvislosti se zněním požehnání a s přihlédnutím k německému vzoru vyvolává otázku, zda se zde nekonal přesun od kostelních dveří či alespoň od oltáře ke křestnímu

25 K modlitbě potopy a jejímu výtvarnému zpracování na křtitelnicích viz Jan Royt, Voda omilostňující a voda trestající. Ikonografie luteránských křtitelnic v Čechách, in: Kateřina Horníčková – Michal Šroněk (eds.), *In puncto religionis. Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy*, Praha: Artefactum, 2013, 163–174.

26 Stejně jako Martin Luther v obou *Taufbüchlein*.

Tabulka 2: Srovnání průběhu křestního obřadu v díle *Agenda das ist Kirchenordnung, wie sich die Pfarrherrn und Seelsorger... a v Agendě české*

<i>Agenda das ist Kirchenordnung...</i> 1540	<i>Agenda česká</i>
Promluva k těm, kdo dítě přinesli	Otázka na jméno dítěte a na to, zda již bylo pokřtěno
Otázka na jméno	Promluva (nebylo-li dosud dítě pokřtěno)
Exorcismus	Evangelium (Promluva)
Znamení kříže na čele a na hrudi s příslušnými slovy	Modlitba za křtěnce
Modlitba za křtěnce	Modlitba potopy
Modlitba potopy	(Exorcismus se znamením kříže na čele, ústech a na hrudi)
Exorcismus	Modlitba Páně (kněz i ostatní klečí)
Evangelium	Vložení ruky a požehnání křtěnci
(Promluva)	Přivedení dítěte ke křtitelnici?
Vložení rukou na hlavu křtěnce + Modlitba Páně (kmotři klečí)	Otázka na vůli ke křtu
Přivedení dítěte ke křtitelnici	Odřeknutí se ďábla (otázky)
Požehnání křtěnci	Krédo (otázky)
(Promluva ke kmotrům)	Otázka na vůli ke křtu
(Otázka na kmotry)	Křest (politím)
(Požehnání ke splnění slibu)	Vložení rukou (kněz a kmotři) a požehnání křtěnci
Odřeknutí se ďábla (otázky)	(Napomenutí)
Krédo (otázky)	
Otázka na vůli ke křtu	
Křest (ponořením)	
Předání roucha + požehnání křtěnci	
Přání pokoje křtěnci	

prameni.²⁷ Po souhlasné odpovědi následují otázky, které směřují k odřeknutí se ďábla, jeho skutků a jeho pýchy (tzv. abrenunciace). Dále je zařazeno Apoštolské vyznání víry ve formě tří otázek a naposledy otázka na vůli ke křtu. Otázky jsou položeny ve 2. osobě jednotného čísla, ovšem výzvy k odpovědi jsou formulovány již ve 2. osobě čísla množného. Jak navíc potvrzuje na místě oslovení stojící zkratka *N.*, byly otázky směřovány na křtěnce, výzvy k odpovědi již však reflektují jeho nemožnost odpovídat a z toho vyplývající nutnost, aby jej v tomto konání nahradili jeho zástupci. Tu měla některá žena dítě uvolnit z jeho oděvu a kněz, který vzal křtěnce

27 K otázce, zda se konal úvod obřadu dle *Taufbüchlein* z roku 1526 před kostelními dveřmi, nebo uvnitř kostela (u oltáře) viz Bruno Jordahn, *Der Taufgottesdienst im Mittelalter bis zur Gegenwart*, in: Karl Ferdinand Müller – Walter Blankenburg (eds.), *Leiturgia. Handbuch des evangelischen Gottesdienstes, Bd. 5: Der Taufgottesdienst*, Kassel: Johannes Stauda, 1970, 349–638, zde 363–364 a 392–393.

do ruky,²⁸ pokřtil nemluvně trojím politím hlavy a proslovením trojiční křestní formule. Po křtu ještě duchovní spolu s kmotry vzkládala na dítě ruce, kněz proslovil žehnací modlitbu a vyprošoval mu Boží pokoj. Dále mohl promluvit k rodičům, kmotrům a příbuzným křtěnce a vybidnout je k náležitému vedení dítěte. Připojen je ještě pokyn pro kněze, jak mají předcházet nepřístojnostem, které bývají s tímto slavnostním úkonem spojeny (např. na obřad křtu navazující návštěvy pohostinských zařízení i s dítětem a nemírné pití, které mívají za následek, že dítě je připraveno o zdraví či dokonce o život).

Německá agenda zařazuje po druhém exorcismu čtení evangelia, případně naučení na jeho základě a společně s klečícími kmotry vyslovenou modlitbu Páně (bez závěrečné doxologie), při níž vzkládá duchovní ruce na křtěncovu hlavu. *Agenda česká* uvádí modlitbu Páně výzvou (zatímco v předloze se jedná o oznámení na závěr promluvy), nejmenuje zde výslovně kmotry a vložení rukou se koná až při požehnání po modlitbě Páně. Dále německý vzor po proslovení modlitby Otče náš uvádí pokyn k přinesení dítěte ke křestnímu prameni (zu der Tauffe) a požehnání (stejně jako v *Agendě české*), ovšem bez vzkládání rukou. Při dostatku času lze zařadit promluvu, která je uzavřena otázkou na kmotry ohledně jejich role při křestanské výchově dítěte. Po jejich kladné odpovědi prosí kněz o požehnání ke splnění řečeného, ovšem nejen pro kmotry – používá první osobu množného čísla (tato část v *Agendě české* chybí). Pak se dítě skrze kmotry odříká ďábla ve formě tří otázek a odpovědí (konkrétně ďábla, všech jeho skutků a vši jeho pýchy). V *Agendě české* není přímo uvedeno, že se dítě odříká ďábla prostřednictvím kmotrů, otázka je kladena jednotlivci, vybidnutí k odpovědi je však formulováno v množném čísle. Otázky vykazují shodu až na otázku poslední, místo pýchy je ve vzoru uvedeno slovo *Wesen*. Některé odlišnosti se objevují také v následujícím Apoštolském vyznání víry, které má taktéž podobu otázek a odpovědí. Především je v předloze druhý článek formulován stručněji než v naší agendě. Poslední otázka zjišťuje ochotu nechat se pokřtít. Pak kněz ponořením křtěnce a vyslovením trojiční formule vykoná křest. Není zde tak podrobná instruktáž o tom, co se má dít, jako je tomu v *Agendě české*. Ta navíc uvádí křest trojím politím hlavy. Když kmotři ještě drží dítě v křestní vodě, duchovní mu nasazuje křestní roucho a přitom pronáší slova požehnání (podobně jako

28 Měl dítě vzít s plenkami, ale bez podušky. *Agenda česká*, 123. Winter, *Život církevní*, 844, se domnívá, že důvod odložení podušky spočíval v předcházení pověřivému zasouvání chleba do podušky apod.

po křtu v naší agendě, v níž ovšem chybí možnost odevzdat dítěti křestní roucho a křtěnce nedrží kmotři). A když duchovní vysloví přání pokoje nově pokřtěnému dítěti, je odpovědí *amen* celý obřad uzavřen. *Agenda česká* uvádí delší přání pokoje a odpověď připojuje sám kněz.²⁹

Závěrem

Ze srovnání křestního obřadu v obou sledovaných formulářích vidíme, že vydavatelé *Agendy české* pracovali se svým zdrojem do jisté míry tvůrčím způsobem. Projevili tedy poměrnou samostatnost a nepřebrali vše důsledně dle své předlohy, ač pocházela z místa, které pro mnohé z nich jistě mnoho znamenalo. *Agenda česká* má oproti německému vzoru zájem na tom, aby se nejprve prověřilo, zda již nebylo dítě pokřtěno. V případech, kdy by panovala nejistota o tom, zda bylo dítě nacházející se v kritické zdravotní situaci řádně pokřtěno laikem, se má křest (znovu) vykonat.³⁰ Otázka zjišťující, jak se křtěnec jmenuje, je zde zařazena ještě před úvodní promluvou, zatímco v německé agendě až za ni. I další prvky mají jiné řazení. Tak se např. v *Agendě české* čte evangelium ještě před modlitbou potopy. Zatímco v německém formuláři nacházíme dva exorcismy, figuruje v české agendě pouze exorcismus jeden, který navíc může být vypuštěn, stejně jako doprovodné označení křtěnce křížem na čele, ústech a na prsou. Tato možnost je však rozšířením pokynu předlohy, která uvádí znamení kříže pouze na čele a na prsou. *Agenda česká* předepisuje pokleknutí k modlitbě Páně pro všechny včetně kněze, zatímco předloha jen pro kmotry. Navíc je zde oproti německému vzoru dvojitá otázka na vůli ke křtu. Podobně tomu bylo i v *Agendě Pragensis* a v křížovnické agendě, možná tedy toto zdvojení zůstalo v *Agendě české* zachováno jako prvek známý ze starší tradice. Křest je proveden politím místo názornějšího ponoření. Chybí rovněž předání křestního oděvu; tato možnost dokonce není uvedena ani jako volitelná. Otázkou zůstává, zda se začátek obřadu nemohl odehrát u vchodu do kostela či na jiném místě než u křtitelnice. Takový přesun by odpovídal předloze. Požehnání po křtu není vyhrazeno v *Agendě*

29 Na konci tohoto formuláře jsou uvedeny pokyny pro duchovní, kteří mají bránit pohoršlivým jevům v souvislosti se křtem: Např. nemají přijímat za kmotry osoby mladší patnácti let nebo ty, už nichž neshledají dostatečnou znalost základů křesťanského učení. *Agenda česká*, 125–126.

30 Křtu vykonanému laiky v případě nouze se *Agenda česká* věnuje na s. 126–130.

české jen knězi, ale spolupůsobí zde i kmotři, což zvyšuje jejich aktivní podíl na průběhu obřadu.

Agenda česká pokračuje v Martinem Lutherem započatém zjednodušování křestní liturgie a překonává v tom i svoji předlohu. Ustupuje od některých symbolických úkonů (předání křestního oděvu) či užívá jejich méně výraznou podobu (křest politím místo ponoření). Otevřenou otázkou zůstává, zda se např. vypuštěním předání křestního roucha či možností vynechat exorcismus mělo vyjít vstříc tuzemskému prostředí či alespoň části věřících, upřednostňující prostší liturgii, nebo bylo-li účelem těchto změn pokračovat ve zjednodušování liturgie v linii Lutherem spuštěného procesu. Vždyť možnost předat dle místních zvyků vínek (křestní roucho) či křestní svíci nacházíme v jiné domácí evangelické agendě, *Pravidle služebností církevních* Tobiáše Závorky Lipenského,³¹ a zdá se, že ani Jednota bratrská nebyla předání vínku zcela nepřátelská.³² Ať už byly tyto změny provedeny z jakéhokoli důvodu, dokládají, že pro tvůrce *Agendy české* stejně jako pro Martina Luthera neznamenal tyto prvky podstatnou součást křestního dění.

Mgr. Michal Chalupski, Ph.D.

Husova 377, 738 01 Frýdek-Místek

Česká republika

michal.chalupski@gmail.com

³¹ Závorka Lipenský, *Pravidlo*, VII.

³² Winter, *Život církevní*, 837.